

21 FEB. 1979

DE STAATSSECRETARIS VAN CULTUUR, RECREATIE EN MAATSCHAPPELIJK WERK
EN
DE MINISTER VAN VOLKSHUISVESTING EN RUIMTELIJKE ORDENING

Overwegende, dat in een deel van de gemeente Franeker de kenmerkende, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke ontwikkeling duidelijk valt te onderkennen;

dat dit deel van de gemeente Franeker een beeld oplevert, dat van algemeen belang is vanwege de schoonheid en het karakter ervan;

Gelet op artikel 20 van de Monumentenwet;

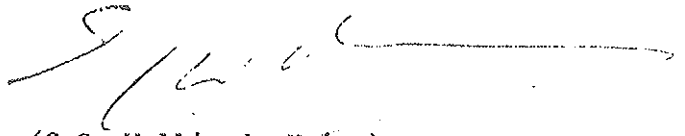
Gehoord de Monumentenraad, de raad van de gemeente Franeker, Gedeputeerde Staten van Friesland en de Rijksplanologische Commissie;

B E S L U I T E N :

Het gebied in de gemeente Franeker zoals is aangegeven op de bij deze beschikking behorende tekening nr. 207 c en zoals omschreven in de toelichting bij deze beschikking, aan te wijzen als stadsgezicht in de zin van artikel 20 van de Monumentenwet.

Van deze beschikking, waarvan mededeling zal worden gedaan in de Nederlandse Staatscourant, zal afschrift worden gezonden aan de Monumentenraad, de raad van de gemeente Franeker, Gedeputeerde Staten van Friesland en de Rijksplanologische Commissie.

De Staatssecretaris van Cultuur,
Recreatie en Maatschappelijk Werk

(G.C. Wallis de Vries)

De Minister van Volkshuisvesting
en Ruimtelijke Ordening

Beelaerts van Blokland

BIJLAGE 1: DE AANWIJZING TOT BESCHERMD STADSGEZICHT

Onderstaand is de tekst opgenomen van de toelichting bij de beschikking d.d. 21 febr. 1979 tot aanwijzing van de binnenstad van Franeker (en enige aangrenzende gebiedsdelen) tot stadsgezicht in de zin van art. 20 van de Monumentenwet (zie aanhangsel bij deze bijlage).

De stad Franeker, gelegen tussen Middelzee en Zuiderzee, heeft zich ontwikkeld op een van de vele terpen in het gebied van Westergo.

De vruchtbare kweldergronden leverden een goede bestaansmogelijkheid zodat bewoning van dit gebied al zeer vroeg plaatsvond.

De kerkterp Franeker, een vrij lage, ronde terp is nog steeds duidelijk herkenbaar in de stadsplattegrond terug te vinden. Het centrum en tevens hoogste punt daarvan is gelegen op de Breede Plaats naast de Martinikerk. De buitenzijde van de terp is herkenbaar aan het beloop van de binnengracht. Van groot belang voor de stedenbouwkundige opbouw is de aanleg van de dijken en daarmee samenhangend de ontsluiting van dit gebied geweest. Nadat rond het jaar 1000 met de aanleg van de eerste dijken over de kwelders van terp tot terp is gestart en een viertal "moederpolders", waaronder de Wijnaldumerpolder, tot stand komen, worden nieuwe polders aangelegd door de nieuwe dijken haaks aan te sluiten op de oudere dijken. Zo wordt aangenomen dat vrij snel na de totstandkoming van de Wijnaldumerpolder wordt aangevangen met de Franeker Westeinderpolder waarvan de oostelijke dijk door het huidige Franeker loopt ter plaatse van de Vijverstraat, de Sjaerdemastraat, de Hocquart en de Dongjumerlaan. Op deze dijk wordt een nieuwe dijk - wederom haaks - aangesloten ter hoogte van de Voorstraat, die loopt naar de Kerketerp en vandaar in zuid-oostelijke richting ter plaatse van de Dijkstraat.

De T-vorming van dijken in samenhang met de terpsituatie zijn bepalend geweest voor de verdere ontwikkeling van het stedenbouwkundig patroon van Franeker: loodrecht op de oude dijk (Vijverstraat - Hocquart), tevens een belangrijke noord-zuid route van het terpengebied bij Arum naar de terpenring van Dongjum naar Berlikum, staan een drietal evenwijdig lopende grachten (Schildbanken, Voorstraat en het Noord) die aansluiten op de radiaalsgewijze opgebouwde terp. De straten langs de grachten zijn onderling verbonden door stegen die loodrecht op de drie hoofdgrachten staan. Het kruispunt van dijken/wegen zal van grote invloed geweest zijn

voor de bijzondere ontwikkeling van Franeker ten opzichte van nabijgelegen terpdorpen.

De Breede Plaats krijgt een marktfunctie en langs de doorgaande wegen vestigen zich handel en nijverheid. Aan de Voorstraat worden door adellijke families, waaronder de Sjaerda's en de Hottinga's, stinsen (stenen woonhuizen) gebouwd.

Vrij spoedig is de kern, mede als gevolg van de aanwezigheid van een aantal kloosters in de directe omgeving, die een grote bijdrage hebben geleverd aan de dijkenbouw en landontginning, naast agrarisch en handelscentrum, tevens bestuurlijk centrum. De 13e en 14e eeuw zijn tengevolge van de partijtwesten tussen Schieringers en Vetkopers een periode van verval en economische teruggang. Tegen het einde van de 14e eeuw is de strijd in het voordeel van de Schieringers beslist en krijgt het dorp getraptd stadsrechten: 1402 het marktrecht, 1417 de buurbrief, 1462 de oprichting van de burgerwacht en in 1474 de volledige spraakbevoegdheid. In 1468 wordt voor het eerst in de stad zelf een klooster gesticht. Dit Kruisherenklooster is gesitueerd aan de Oostzijde van de Vijverstraat. De vooraanstaande positie van Franeker onder de Friese steden blijkt uit het feit dat na de onderwerping van Friesland door de Hertog van Saksen, de stad aan het eind van de 15e eeuw residentie wordt. Al vrij spoedig wordt vanwege de meer centrale ligging het centrale bestuur weer en nu voorgoed naar Leeuwarden verplaatst. Vooral na 1500 wordt het ordenend gezag van de Saksische Hertogen merkbaar en breekt er een periode van welvaart aan. In 1504 wordt de Waag op de Hoek van de Waagstraat en de Voorstraat gebouwd, de stadsgrachten worden gegraven en de waterwegen naar Leeuwarden en Harlingen verbeterd. In het midden van de 16e eeuw kent de stad reeds een omvang die gelijk is aan het huidige binnenstadsgebied.

Met uitzondering van de aan de stadsgrachten grenzende open achterterrein is de stad dan vrijwel geheel bebouwd. Na de Hervorming wordt in 1580 het Rooms-Katholieke geloof in Friesland verboden en komt het Kruisherenklooster leeg te staan. Als compensatie voor de geleden schade tijdens de Tachtigjarige Oorlog wordt door Willem van Oranje de vestiging van de Friese Academie toegezegd. De vestiging vindt plaats in 1585 en heeft een bijzondere impuls aan de stad gegeven. Gedurende twee eeuwen blijft de stad het culturele centrum van het noorden.

Slechts in geringe mate ondergaat de stadsplattegrond nog verandering. Aan de Lijnbaanstraat ontwikkelen zich leerlooierijen en touwslagerijen. Daarnaast wordt het oostelijk deel van de Schilcampen verlegd en de Nieuwe Gracht, thans Nieuwe Heerengracht gegraven, zodat een doorgaande waterverbinding met de Godsacker ontstaat. Langs de Vliet, de vaart naar Harlingen, ontstaat een handelsnederzetting.

Dit hangt vermoedelijk samen met het feit dat de aldaar gevestigde kleine neringdoenden de stadsbelastingen konden ontlopen, anderzijds ontbrak het daar aan door de stad te bieden bescherming. In het begin van de 17e eeuw koopt de stad een strook grond buiten de zuidelijke stadsgracht. De gemeente verkocht of verhuurde hier percelen met de plicht deze te omplanten en met het oogmerk dat deze Tuinen als tuin- en akkergebied voor de stad dienst gaan doen. Na de aanleg van de trekweg Harlingen - Leeuwarden in het midden de 17e eeuw vestigen zich aan de oostzijde buiten de stadsgracht op de plaats van het Oud-Kaatsveld enkele ambachtelijke bedrijven.

De stadswallen worden in de loop van de 16e eeuw opgeworpen, waarna in de 17e eeuw een tweetal bastions worden toegevoegd. Daarnaast omvatten de verdedigingswerken drie land- en vier waterpoorten. Een vesting van betekenis is Franeker nooit geweest. Het stadsbeeld wordt naast deze vestingwerken in sterke mate bepaald door de kerksituatie, de grachten met de aaneengesloten bebouwing, het in 1591 - 1594 gebouwde stadhuis op de hoek van het Noord NZ en het Raadhuisplein, de aanwezigheid van een groot aantal stinsen aan de Breede Plaats, de Voorstraat en het Noord, maar vooral ook door het Sjaerdemaslot aan de kop van de Voorstraat en voorts door de Academiegebouwen en aan de Voorstraat de rijke woonhuizen voor professoren en studenten. Zoals gesteld kent de stad in de 17e en 18e eeuw een periode van economische bloei zonder dat dit, naast enige verdichting binnen de wallen, tot grote stadsuitbreidingen leidt.

Aan het einde van de 18e eeuw raakt de stad mede door de terugloop van het aantal studenten, in verval. De stad moet landerijen verkopen om schulden te kunnen blijven betalen. In 1811 wordt de Academie door toedoen van Napoleon gesloten. In de 19e eeuw is er sprake van enig herstel. De onderhoudstoestand van veel gebouwen is slecht, de huizen worden opgeknapt waarbij veel topgevels verdwijnen en worden vervangen door kroonlijsten en schildkappen. Door het wegvallen van een direct economisch belang, alsook door verzwaarde hygiënische eisen worden de grachten in de

Sjaerdemastraat, de Waagstraat, de Voorstraat, Raadhuisstraat, Leeuwarderend en de afscheidingsloten gedempt. De boogbruggen worden vervangen door platbruggen, het Zuiderbolwerk wordt afgegraven en de binnengracht van het ravelijn bij het Noorderbolwerk wordt gedempt.

De land- en waterpoorten worden in de loop van deze eeuw ondanks aanvankelijk gedeeltelijk herstel, geslecht. Na de opheffing van de Academie staat het complex vier jaar leeg totdat het in 1815 als Rijksatheneum voor het hoger onderwijs in gebruik wordt genomen. Dit atheneum wordt echter in 1843 opgeheven en in 1850 worden de gebouwen bestemd tot en ingericht als gesticht voor geesteszieken.

In 1863 komt de spoorlijn Leeuwarden - Harlingen gereed met aan de zuidzijde van de stad het belangrijkste tussenstation. In 1893 vindt de doorgraving plaats uit de Leeuwardervaart tot de Oosterbleek en vanuit de Zuidergracht achter langs de Tuinen tot de scheepstimmerwerf aan het Vliet. In 1912 wordt de Zuiderkade voorzien van een stenen kade met loswal karakter. Nog in deze eeuw vindt er woningbouw plaats binnen de stadsgrachten en wel langs het ten westen van de Botniasteeg afgegraven deel van het Noorderbolwerk. Voor het overige heeft bebouwing buiten de stadsgrachten plaatsgevonden en in die mate dat vrijwel de gehele historische binnenstad is omsloten.

Gekoppeld aan het inzicht over de ontwikkeling van het ruimtelijk beeld, kunnen de elementen waaruit de historische binnenstad is opgebouwd op hun historische waarde worden beoordeeld. Deze elementen hebben zowel betrekking op de structuur in hoofdzaken als op de meer gedetailleerde verschijningsvorm. Gesteld kan worden dat de totale historische structuur van de binnenstad van Franeker, ondanks incidentele aantastingen zeer gaaf is. De ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis is door de hele stad thans nog zeer duidelijk visueel herkenbaar. De hoofdelementen zoals de terpsituatie, de toenaderingsstructuur zowel over het water als over land en de daarop gegente stedenbouwkundige toevoegingen zijn in essentie nog oorspronkelijk. Ter nadere aanduiding van de karakteristiek zal op de verschillende onderdelen afzonderlijk worden ingegaan.

Het Martinikerkhof levert in het stedelijk functioneren een wat verzwakt beeld op. De ruime pseudo-basiliek, gebouwd rond 1420, temidden van een met een muurtje omsloten sterk aflopend groen kerkhof staat in contrast tot de zich nauwelijks meer als wand presenterende ringbebouwing. Waar in het verleden de terpbouwring ongetwijfeld gericht is naar de kerk, vervolgens zowel naar de kerkring als ook naar de gracht aan de voet van de terp, is zij op een enkele uitzondering na thans volledig gericht op de Groenmarkt en de Zilverstraat. De kerkring omvat dan ook voornamelijk schuurtjes, garages en tuimmuren.

De Breede Plaats, waar de radiaal gerichte straten samenkomen is een vrijwel rechthoekig plein met vrij forse bebouwing, waaronder een aantal zeer belangwekkende monumentale panden. De rommelige indeling alsmede het ontbreken van structurerend groen verzwakken het ruimtelijk beeld.

Ondanks de demping van de gracht, levert het Raadhuisplein, danzij de geringe straatlengte de doorlopende gesloten straatwanden van de Voorstraat en de Eise Eisingastraat, alsook de bebouwingsaccenten op de hoeken, te weten de gerekonstrueerde Camminghastins en het stadhuis, een overwegend positief beeld op. De bebouwing bestaat uit afwisselend top- en lijstgevels van een vrij sterk variërende breedte en hoogte en is voorzien van een kap met overheersend de nokrichting loodrecht op de straat.

Wellicht de grootste bijdrage aan de waarde van het stadsgezicht leveren de grachten met hun bebouwing. De vrij smalle grachten, de gemetselde kademuren, de loswallen, de straten, het veelal zeer gebogen beloop, de opgaande bomenrijen, de bruggen die de verschillende opeenvolgende grachtonderdelen markeren en de in een rooilijn gesitueerde sterk individuele, aaneengesloten bebouwing vormen tezamen een aaneenschakeling van boeiende stedelijke ruimten. De Schilbanken en het Noord kennen een overwegend recht beloop, waarin echter kleine verspringingen het beeld in positieve zin beïnvloeden.

De schaal van de bebouwing langs de gracht varieert slechts weinig.

De bebouwing aan de Godsacker, de Zilverstraat, de Eise Eisingastraat, de Groenmarkt en de noordzijde van het Noord is opgebouwd uit overwegend twee of drie bouwlagen en heeft in het algemeen een rijker karakter dan de bebouwing langs de Nieuwe Heerengracht, de Schilbanken, de Schilcampen en de zuidzijde van het Noord waar deze zowel in breedte als hoogte geringer is. Veel panden aan de eerstgenoemde grachten zijn beschermd monument in de zin van de Monumentenwet.

Een zeer sterke ruimtelijke werking biedt de driesprong van de grachten Godsacker, Froonacker en Eise Eisingastraat, geaccentueerd door het karakteristieke Korendragershuisje. Een soortgelijke beeldwaarde levert een inspringende bebouwingsdriehoek aan het andere einde van de Godsacker, waardoor de ruimte fraai wordt begrensd. Het Froonacker is ongetwijfeld één van de meest specifieke ruimten van Franeker. Het is een kleinschalig grachtje waarvan de aaneengesloten bebouwing overwegend één bouwlaag heeft onder diepe zadelf- of schildkappen. De oorspronkelijke handelsfunctie blijkt nog sterk uit de opbouw van het straatprofiel en de aanwezigheid van enkele pakhuizen. Het smalle grachtje staat loodrecht op de met iepen beplante, hoog oprijzende stadswal. Daarnaast vernauwt een naar voren springend tegen de wal aangebouwd woonhuis de doorkijk naar buiten de stad. De bebouwing en straten lopen dood tegen de wal, het grachtje evenwel breekt middels een waterpoort door de stadswal en komt in het verlengde van de Dongjumervaart uit in de stadsgracht.

De gave historische structuur, de sterke niveauverschillen en de doorkijkjes leveren een ongekend boeiend beeld op.

Het Leeuwarderend, in oorsprong gelijkwaardig aan het Froonacker, voldoet door de demping van de gracht, de afgraving van het bolwerk en het ontbreken van hoog opgaande bomen op geen enkele wijze meer aan de historische karakteristiek. Het niet afgegraven deel van het Noorderbolwerk tussen de Botniasteeg en het Leeuwarderend biedt daarentegen in samenhang met de stadsgracht, de Dongjumervaart en het daar ter plaatse nog open voorland een goede indruk van het oorspronkelijke beeld van de stad met vestingwerken in het vlakke polderlandschap.

Dit unieke gegeven verdient ook in de toekomst een zorgvuldige behandeling. Het is daarbij niet zonder belang dat het gebied tussen de Ringweg en de grens van het beschermde stadsgezicht aldaar, vanwege de silhouetwerking een zo open mogelijk karakter behoudt.

De Voorstraat en de Dijkstraat vormen tezamen de belangrijkste oost-west verbinding. Zij verschillen ruimtelijk echter zeer sterk. De Voorstraat gekenmerkt door een zeer breed, maar visueel zwak, profiel, oplopend en zich naar de Breede Plaats toe vernauwend, levert mede door de rijkere bebouwing een voornaamd beeld op; de Dijkstraat, eveneens oplopend, gekenmerkt door een geringe breedte en kleine wisselingen in het beloop, heeft in samenhang met een eenvoudige bebouwing een kleinstedelijk karakter.

Het Sternse Slotland, deels omsloten door de vestingwal met opgaande beplanting, levert gelet op de belangwekkende situering in het stedelijk patroon, vanwege de zwakke ruimtelijke overgangen met de Vijverstraat, de Sjaerdemastraat, de Hocquart en de Voorstraat een ondergeschikte ruimtelijke bijdrage. De geringe bouwhoogte van de oostelijke wand in de Waagstraat accentueert in negatieve zin het brede profiel ontstaan door de demping van de gracht.

Kenmerkend voor de functionele stilstand in de laatste eeuwen is het gebied Kleyenburg en het noordelijk deel van de Hocquart. Waar oorspronkelijk het gebied een stedelijk karakter bezat, leveren thans de stedenbouwkundige opbouw en bebouwingstypen een meer dorps beeld op.

Na het graven van het Harinxmakanaal ontwikkelt de Zuiderkade zich tot handelskade. Deze ontwikkeling heeft zich echter nooit volledig doorgezet. Een mengeling van pakhuizen, woningen en open gebleven achterterreinen leidt in samenhang met het weinig gedifferentieerde profiel van de kade tot een rommelig totaalbeeld. Het handelskarakter van de Turfkade is door herprofilering, waarbij de loswal is vervangen door een groen talud, nauwelijks meer herkenbaar.

De voor de oostelijke ontsluitingsbrug over de stadgracht in de plaats gekomen verkeersoplossing is door schaal en detaillering van het profiel weinig gelukkig. De veelal noord-zuid gerichte stegen zijn in het nederzettingpatroon van groot belang, de sterke verkrotting van de bebouwing evenwel maakt de belevingswaarde weinig positief.

Het ruimtelijk beeld van het Vliet refereert nog volledig aan de ontstaansgeschiedenis; de vaart, de houten ophaalbrug, de loswallen en de bebouwing waaronder een aantal monumentale pakhuizen leveren het beeld op van de handelsnederzetting. De ambachtelijke en deels agrarische vesting rond het Oud Kaatsveld is vooral van belang vanwege de "poortfunctie"; een tweetal bruggen accentueert de overgang tussen "nieuwbouw" en historische stad op natuurlijke wijze.

Het moestuinkarakter van de Tuinen is ondanks de vrij grote openheid achter de naar de stadsgracht gerichte kleinschalige bebouwing door de functieverandering grotendeels verloren gegaan.

De binnenstad van Franeker kent slechts op een drietal plaatsen enige verstoringsen in het bebouwingsbeeld en wel aan het Noord ter plaatse van het Oostwoudcomplex, het bejaardentehuis tussen Schilcampen en Zuiderkade en de supermarktontwikkeling in de Sjaerdemastraat.

Voor enkele onderdelen van de stad is reeds ingegaan op de kenmerkende kwaliteiten van bebouwing en openbare ruimten.

Het is evenwel mogelijk een aantal algemene stedenbouwkundige relevante karakteristieken te formuleren. De bebouwing is overwegend aaneengesloten gebouwd en gesitueerd in een naar de weg toegekeerde bebouwingsgrens.

De Voorstraat kent meerdere panden met drie bouwlagen, in het overige deel van de binnenstad omvatten de panden twee dan wel één bouwlaag onder een kap. De kap is vrijwel altijd op de straat gericht. De panden zijn opgetrokken in rode baksteen, al dan niet gepleisterd dan wel donkerrood geschilderd; de kappen gedekt met zwarte en rode gebakken pannen.

Lijst- en topgevels bepalen voorts tezamen met een verticale gevelgeleding het beeld. Voor wat betreft de openbare ruimten kan gesteld worden dat deze in Franeker overwegend waardevol zijn. Zij worden gekenmerkt door een indeling en kleinschalig materiaalgebruik die een verklaring vindt in enerzijds het oorspronkelijke en anderzijds het hedendaagse functioneren.

Specifieke aandacht behoeven de karakteristieke niveauverschillen, het structurele groen alsmede de privéstoepen, stoeppalen en hekken.

De omgrenzing van het beschermde stadsgezicht is in hoofdzaak gelegd langs de buitenzijde van de stadsgrachten.

Het gebied daarbinnen is historisch-structureel als een eenheid te beschouwen. Op een viertal plaatsen is de omgrenzing evenwel ruimer genomen, te weten: het gebied ten noord-oosten van de Noorderwal, het Oud-Kaatsveld, de Tuinen en het Vliet.

De stedenbouwkundige en historisch-structurele samenhang van het aldus omgrensde stadsgebied is zo sterk, dat een nauwere omgrenzing zeer bezwaarlijk zou zijn. Aangezien de waarde van de samenstellende delen van het stadsgezicht niet uniform is, is bij de aanwijzing een zonering gehanteerd die als volgt is te omschrijven:

- zone A: De gebieden van belang vanwege het patroon van straten en waterlopen in samenhang met de profilering en inrichting van de openbare ruimte en de afmetingen en vormgeving van de bebouwing, waaronder vele concentraties van monumenten.
- zone B: De gebieden van belang vanwege het patroon van straten en waterlopen in samenhang met de profilering en inrichting van de openbare ruimte en de afmetingen van de bebouwing, waaronder concentraties van monumenten.

- zone C: De gebieden van belang vanwege het patroon van straten en waterlopen in samenhang met de schaal van de bebouwing. Op de kaart is het voorstel voor de aanwijzing van de kern Franker als beschermd stadsgezicht met omgrenzing en zonering aangegeven.

De A-zone omvat een zeer groot deel van de binnenstad en wel vrijwel het gehele gebied omsloten door de grachtengordel Noord-Godsacker-Schilbanken. In aansluiting daarop zijn de historisch-structureel gave gebieden rond het Vliet en het niet afgegraven deel van het Noorderbolwerk met het noord-oostelijk daarvan gelegen open voorland opgenomen.

De B-zone, waarin ten opzichte van de A-zone het verschil gelegen is in de cultuur-historische waarde van de bebouwing, betreft het gebied Martini-kerkhof, Dijkstraat, Lijnbaanstraat en Heerengracht.

Eenzelfde waarde kan worden toegekend aan de gebieden Westerbolwerk en het noordelijk deel van het Oud-Kaatsveld.

De C-zone omvat de langs de stadsgrachten gelegen aaneengesloten gebieden Tuinen, Zuiderkade, Molenpolle en Turfkade. Voorts het afgegraven deel van het Noorderbolwerk en het gebied rond de Sjaerdemastraat ter plaatse van de supermarktvestigingen.

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen stadsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 5 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting op de aanwijzing als beschermd stadsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaar belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. Dat hoeft niet te leiden tot een bevrozing van de bestaande toestand, maar kan basis zijn voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.